

TÓTH GERGELY

„THEATRUM NOBILITATIS HUNGARICAE.” BÉL MÁTYÁS CSALÁDTÖRTÉNETI KUTATÁSAI*

Bél Mátyás, a XVIII. századi jeles történész¹ kezdetől fogva tervezte, hogy nagy történeti-földrajzi művében, a *Notitiában*² tárgyalni fogja a nemes családok történetét, de tervét csak töredékesen és hiányosan sikerült megvalósítania. A témával kapcsolatos határozott elképzeléseit, kidolgozott genealógiáit a XVIII. században még számon tartották, ám a tudományág történetének XX. századi kutatói már figyelmen kívül hagyták, talán a *Notitia* enciklopédikus, első látásra nehezen átlátható tematikája, illetve befejezetlen volta miatt.³ Tanulmányomban

* Ez a tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1 Személyére és munkásságára legújabbban, további bőséges – szlovák és magyar – szakirodalommal: *Tóth Gergely: Bél Mátyás Notitiájának kritikai kiadása. Bél eredeti elképzelései és az új kiadás terve.* In: Fons, 15. (2008) 4. sz. 425–443. p.
- 2 *Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam, tertia, Cis-Tibiscanam, quarta, Trans-Tibiscanam: univervis XLVIII. Comitatus designatam, expromit... Viennae Austriae, I–V. 1735–1749(?)*. (Továbbiakban: *Bél, 1735–1749?*) A mű kéziratban maradt vármegyeleírásait, amennyiben idézek belőlük, az első idézésnél fogom feltüntetni. A *Notitia* keletkezésével disszertációmban részletesen foglalkoztam, s közöltem a művel foglalkozó szakirodalmat is. L. *Tóth Gergely: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...”* c. művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése. I–II. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történeti Intézet Könyvtára. Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Tóth, 2007.*) A dolgozat az internetről is letölthető: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/tothgergely/diss.pdf>
- 3 A legfontosabb bibliográfiák, szakmunkák, tanulmányok, amelyek a magyarországi genealógia, mint tudományág történetével foglalkoznak (s amelyekben hiába keressük Bél nevét): *Köblös Zoltán: Magyar családtörténeti könyvészet. 1472–1905.* Kolozsvár, 1909. *Gárdonyi Albert: A történelmi segédtudományok története Magyarországon.* Bp., 1926., reprint: In: *Bartoniek Emma–Gárdonyi Albert–Dézsi Lajos: A magyar történettudomány kézikönyve.* Bp., 1987. 231–268. p.; *Baán Kálmán–Gazda István–Kóczy T. László: Magyar családtörténeti és címertani irodalom 1561–1944.* Bp., 1984.; *Pandula Attila: Genealógia.* In: A történelem segédtudományai. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 2001. 1–26. p., különösen 13–15. p. Ritka kivételt jelent R. Kiss István megjegyzése, aki felhívja a figyelmet Bél genealógiájában való jártasságára, s arra a törekvésére, hogy a jelesebb családok történetét megírja. L. *R. Kiss István: [Előszó.]* In: *Radvánszky László: A Radvánszky család története 1738-ig.* – Ladislai de Radvan Notitia familiae suae haeredibus conscripta. Ford.: R. Kiss István. Sajó-Kaza, 1905. (Közlemények a Br. Radvánszky levéltárból. VII. köt. 4. sz.) (továbbiakban: *Radvánszky, 1905.*) 5–12. p. (to-

ezt a sajnálatos mulasztást kívántam pótolni. Elsőként megvizsgálom, hogy milyen formában akart Bél családtörténeti adatokat gyűjteni és feldolgozni, s milyen honi avagy külföldi minták, előzmények készítették ilyesfajta kutatásokra; majd a teljes *Notitiát* – vagyis nemcsak a nyomtatott, hanem a kéziratban maradt részeket is – áttekintve közlöm eme kutatások eredményeit; végül Bélnek, mint genealógusnak az utóéletével, idézettségével foglalkozom.

Bél családtörténeti kutatásainak célkitűzései, előzményei és forrásai

Bél családtörténeti adatgyűjtése kapcsán elsőként a tudatosságot, a korán kialakult koncepciót kell hangsúlyozni. Már a *Notitiát* előkészítő, 1718-ból származó tervezetekben is megfogalmaz olyan címszavakat, mint a „mágnások és nemesek”, illetve a „jeles családok” genealógiái, illetve azok címerei.⁴ 1723-ban megjelent *Prodromus*ában – amely szintén a majdani *Notitia* felépítését mutatta be – azt írja: tervbe vette, hogy az új Magyarország ismertetésében egy külön „könyvben” foglalkozik többek között a magyar családok genealógiájával és címereivel, de rögtön hozzáteszi, hogy az előtte tornyosuló hatalmas anyag miatt e „könyveket”

vábbiakban: *R. Kiss*, 1905.), itt: 7. p. A szlovák családtörténeti irodalom jobban számon tartja Bél ezirányú kutatásait, de alaposabb tanulmány még náluk sem készült a témában. Bélnek a honi genealógiai kutatásokban betöltött úttörő szerepét méltatja *Šišmiš, Milan*: Genealógia v súvislostiach (vývoj, pojmy, aktuálne trendy). In: *Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovacikálnom zahraničí* 1. Martin 2004. 15–25. p., itt: 17–18. p.; a Nyitra mente vidékének családtörténeti kutatásai kapcsán említi Bél nevét (s az alább általunk is tárgyalandó, Bél által készített Forgách-genealógiát) *Keresteš, Peter*: K tradíciám genealogického výskumu na Ponitri. In: *Šišmiš, Milan* (szerk.): *K dejinám genealogického výskumu na Slovensku*. Martin, 2007. (továbbiakban: *Šišmiš*, 2007.) 17–34. p. (továbbiakban: *Keresteš*, 2007.), itt: 20. p.

- 4 A Mitsinsky Jánosnak küldött – bizonyosan a *Notitiát* előkészítő adatgyűjtést célzó – 1718-as kérdőívben ez olvasható: „Quae, et quot Dominae, quae Familiae, Magnatum et Nobilium, et harum memorabilia, genealogiae?” L. Bél Mátyás levelét Mintsinsky Jánosnak. [Pozsony], 1718. szept. 13. In: *Bél Mátyás*: Bél Mátyás levelezése. Kiad. Szelestei N. László. Bp., 1993. (Magyarországi tudósok levelezése 3.) (A továbbiakban: *Bél*, 1993.) nr. 40. Mitsinskyre és kérdőívére I. *Tóth*, 2007. I. 41., 65–66., 97. p. Ugyancsak 1718-ban Bél nyílt levélben mutatta be a mű tervezetét egy lipcsei folyóiratban, ahol az egyes vármegyék leírásában ez a pont szerepel: „Supremi Comites, praecipuae item familiae, interspersis, si dabitur, genealogia earum, et insignibus etc. recensentur.” *Belius, Matthias*: Epistola Matthiae Belii ad amicum Lipsiensem de adfecto opere suo de Hungaria etc. In: *Wöchentliche Postzeitung von gelehrten Neuigkeiten*. Leipzig, den 3. Nov. A. 1718, nr. XLIV. Újabb kiadása: *Bél*, 1993. nr. 41., 43–46. p., itt: 45. p.

csak később írja meg.⁵ De nem mondott le arról, hogy az országismertetésben belül foglalkozzon családtörténettel: ugyancsak a *Prodromus*ban valóságos felhívást intéz az ország nemeseihez, kérve őket, hogy osszák meg vele, ami családjuk ékességére és díszére válik, hogy ezáltal az egyes vármegyék familiáit dokumentumok alapján lehessen megvilágítani. Azt is leírja, hogy milyen dokumentumokra gondol: oklevelek, adománylevelek, címerek, házasságok és rokonságok bemutatása, családfák.⁶ Nagy történeti forrásgyűjteményének, az *Adparatus*nak az előszavában ismét olvasóihoz fordul, és felsorolja, milyen történeti emlékekhez szeretne hozzájutni a haza históriájának leírásához (itt a *Notitiára* gondol): e felsorolásban külön pontban említi a magánszemélyek okmánytárait, ezeken belül családi évkönyveket, genealógiákat, s a családtagok tetteit megörökítő régi okiratokat.⁷ Magában a *Notitiában* – legalábbis elvben – az egyes vármegyeleírások általános részében, a politikai tagozatban kapott helyet a nemes családok történetének ismertetése: ezt bizonyítja többek között egy Bél által írt kérdőív valamikor az 1730-as évek második felében, amelyben a vármegyeleírások szerkezetére szerint jegyezte fel a begyűjtendő adatokat ismeretlen munkatársa számára.⁸

- 5 „Istis [sc. libris], tres alios iungere constitueram: Politicum, Diplomaticum et Genealogico-Heraldicum... ad hunc denique, genealogias, et insignia familiarum nostratum, referre, animo sederat...” *Belius, Matthias*: Hungariae antiquae et novae prodromus, quomodo in singulis operis partibus elaborandis, versari constituerit, auctor Matthias Belius Pannonius. Norimbergae, 1723. (Továbbiakban: *Bél*, 1723.) Praefatio §. X.
- 6 „Ceteroquin, vehementer cuperem, si pro se quisque, quod ad gentis suae decus atque ornamentum pertinet, haud gravate mecum communicaret in posterum, ut singulorum Comitatum familiae possent ex domesticis monumentis illustrari. Huc vero facere, diplomata, donationes, insignia, connubia, adfinitates, et tabulas genealogicas, cetera, nemo non videt. Decorum erit, maiorum ostendere posse imagines, designare generationes, commemorare, quas gesserint, dignitates, dillaudare actus, et quibus rebus de rege, ac patria, bene meruerint.” Uo. 122. Mind ezt Szepes vármegye leírásában írta le, miután közölte a „Nagyobbik, avagy Alsó-szék” nemes családjait.
- 7 *Belius, Matthias*: *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*. I–II. Posenii, 1735(–1746). (továbbiakban: *Bél*, 1735(–1746).), I. Praefatio,)(2v.
- 8 A kérdőívben e helyen, tehát az általános rész (*Pars Generalis*) politikai tagozatában (*Membrum Politicum*), a 4. pontban szerepel az alábbi szöveg: „De Familiis Nobilibus et Illustribus, quae in Comitatu degunt, et horum [!] praerogativis, moribus etc. Genealogiis.” L. *Belius, Matthias*: *Sciagraphia, describendi Incltyti Comitatus Nagy-Hont*. (Kézirat.) Ústredná Knížnica Slovenskej Akadémie Vied, Lyceálna knižnica, Bratislava (= LK), 511. kg./18. sz. Közölve: *Tóth Gergely*: Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus). – *Catalogus manuscriptorum Matthiae Béli, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*.

Kérdés, hogy Bélt milyen előzmények, minták ösztönözték a családtörténeti kutatásokra. Magyarországon ekkoriban a genealógiát jobbra az érintettek, vagyis a nemesi családok művelték. Genealógiával, családfa készítésével szinte minden familia foglalkozott, mivel az ősök pontos ismeretére, a leszármazás okiratokkal való bizonyítására alapvető szükségük volt birtokjogi perekben, magvaszakadt családok birtokainak megszerzésében.⁹ Az előkelőbb családoknál továbbá egyfajta „öskultusz” alakult ki: igyekeztek minél fényesebb és ősbibb családfával nyomatékot adni aktuális hatalmuknak, nem riadva vissza fiktív elődök és források „alkalmazásától” sem. Eme kísérletek leghíresebb termékei a Zrínyiek *Stemmatographiája*¹⁰ és az Esterházyak *Trophaeuma*.¹¹ Az öskultusz, s vele együtt a családi múlt ápolásának másik módja volt még a családtag felett mondott gyászbeszéd, amelynek állandó eleme volt az elhunyt dicső eleinek a felsorolása. A szónokot a család látta el az erre vonatkozó ismerettel, de e műfajban sem a történeti hűség volt az elsődleges szempont.¹² A XVIII. század elején azonban feltűntek olyan genealógiai munkák is, amelyek már a történeti hitelességnek is

Budapest, 2006. 80–82. p. (továbbiakban: *Tóth*, 2006.), itt: 80. p. Internetes cím: <http://mek.oszk.hu/05200/05265/05265.pdf> (letöltés ideje: 2009. október 1.)

- 9 Komáromy András: Nádasdy Ferenc országbíró mint genealógus. In: Turul 14. (1896) 39–41. p., itt: 39. p.; *Galavics Géza*: Barokk családfák és genealógiák. In: Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. Szerk.: Buzási Enikő. A Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria kiállítása. Kiállítási katalógus. Budapest, 1988. 22–25. p. (a továbbiakban: *Galavics*, 1988.), itt: 24. p.
- 10 A Zrínyi Miklós (1620–1664) által kezdeményezett és irányított, Marcus Forstall ír szerzetes által összeállított munka eredeti címe: *Forstall, Marcus*: Stemmatographia Mavortiae familiae Comitum de Zrin ob repressos et detriumphatos toties Ottomanos toto orbe conspicuae... [1664.] Magyar fordítása Bene Sándortól: *Forstall, Marcus*: A Zrínyi grófok hősi családjának története... In: A Zrínyiek a magyar és horvát historiában. Szerk.: Bene Sándor–Hausner Gábor. Bp., 2007. 321–378. p. A műre és szerzőjére l. *Bene Sándor*: A Zrínyiek: egy családtörténet története. Uo. 271–319. p. (A továbbiakban: *Bene*, 2007.)
- 11 *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasiensis in tres divisum partes...* Viennae Austriae, 1700. A *Trophaeumra* legújabbban l. *Bene*, 2007. 288. p.; illetve további szakirodalommal: *Fazekas István*: Esterházy Pál nádor és a családtörténet. In: Századok 143. (2009) 4. sz., 905–917. p. A genealógia eme, különösen a távolabbi ősöket tekintve kevés forrásértékkel bíró műfajára – amelyet Bene Sándor találóan „irodalmi”-nak nevez – összefoglalólag l. *Galavics*, 1988. 23. p.; a külföldi előzményeket is számvá véve: *Bene*, 2007. 281–291; *Fazekas*, 2009. 907–908. p.
- 12 *Keckseméti Gábor–Nováky Hajnalka*: Bevezetés. In: Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból. Kiad.: Keckseméti Gábor. Bp., 1988. 7–37. p., itt: 21–22. p.; *Keckseméti Gábor*: Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században. Bp., 1998. (Historia Litteraria 5.) 162–168. p.

megfeleltek: ezek jezsuita szerzők alkotásai, és magukon viselik az akkoriban kibontakozó jezsuita történeti iskola jegyeit, vagyis a fejlettebb forráskritikát is.¹³ Ilyen volt a Pálffy és Erdődy családok történetéről szóló, 1729-ben megjelent *Imago heroum* – amelynek szerzője határozottan elutasítja bizonytalan adatok közlését –,¹⁴ valamint a Révay család genealógiáját bemutató, 1732-ben kiadott rövid értekezés.¹⁵ Meg kell még említeni Rajcsányi Ádámot is, aki egyrészt az Erdődyek számára készített családfát – ennyiben a családi „öskultusz” műfajához kapcsolódik –, másrészt viszont, Bélhez hasonlóan, országos családtörténeti adatgyűjtésbe kezdett.¹⁶

Bél ismerte a honi családtörténeti kutatás eme irányait. A *Trophaeumot* és általában az Esterházy Pál-féle „múltteremtést” művében több helyen bemutatta, bár láthatóan némi tartózkodással kezelte.¹⁷ Használta emellett a gyászbeszédeket,

- 13 A 17–18. század fordulóján meginduló magyar jezsuita történeti iskolára legújabbban, további irodalommal l. *Tóth Gergely*: Katolikus egyháztörténet – protestáns szerző tollából. Bél Mátyás a magyarországi római katolikus egyházzal. In: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúltra. (1700–1740) Szerk.: Gözsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértési Lázár. Pécs, 2009. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VII.) 103–119. p., itt: 106–110. p.
- 14 *Imago Heroum qui de cognatis Excellentissimis ac Illustrissimis prosapiis Palfi ab Erdöd et Erdödi de Monyoro Kerék sago, et toga incliti ad aetatem hanc in Reip. emolumenta longe maxima florere compendio adumbrata...* Tyrnaviae, [1729.] A szerző történeti hitelességgel kapcsolatos kijelentése: „Cetera, quae scribimus, aut Historicorum fidei, aut relationibus fidis, aut denique benevolae manus debemus omnia: incertis incerto modo relatis, aut penitus praetermissis.” L. uo. Praefatio.
- 15 *Ad Lectorem de Libro, Authore, et eius illustri Familia.* In: *Commentarius Petri de Réva Comitum Comitatus de Turóc, de Sacra Regni Hungariae Corona, ad nostra usque tempora continuatus.* Tyrnaviae, 1732, [1–19. p.]
- 16 E munka eredménye többek között az Országos Széchényi Könyvtárban (továbbiakban: OSZK) őrzött terjedelmes családfa-gyűjtemény: *Rajcsán, Adamus de*: *Labore et inexplicabili sudore Triginta septem annorum ultimo elaboratae et depuratae tam deficientium, quam superexstantium praecipuarum Regni Hungariae familiarum Genealogicae Deductiones huic iam ultimo libro inscribi coeperunt Anno 1750. 24. Augusti.* OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2308. Rajcsányi Ádám munkásságára, s különösen az Erdődyekkel kapcsolatos adatgyűjtésére l. *Bubryák Orsolya*: Az ősök tisztelete az Erdődy grófok mecénási programjában. In: *Idővel paloták...* Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., 2005. 549–581. p., különösen 558–559. p. Rajcsányi családtörténeti munkásságát röviden említi még *Keresztes*, 2007. 20–21. p.
- 17 Pozsony vármegye leírásában az Esterházy család említésekor, a megfelelő tiszteletadás mellett a *Trophaeumhoz*, és az Esterházy Pál részére kiállított oklevélhez utalja olvasóit: „Dubito, an sit gens, tota Hungaria, et propaginibus numerosior, et rebus praeclare gestis, illustrior. Ut proinde laborem sibi conflaturus esset, propemodum inexasperabilem, qui commentarios genealogicos,

sőt, fontos történeti forrásnak tartotta őket,¹⁸ de az általa felhasználtak már nagyobb igényességgel készültek.¹⁹ Ugyancsak ismerte és használta a jezsuita szerzők említett családtörténeti munkáit;²⁰ Rajcsányival pedig levelezésben állt, a kamarai tanácsos adatokat is küldött neki.²¹ A *Notitia* első kötetében Bél feltehetőleg Rajcsányira utalt, amikor arról írt, hogy valaki már elkezdte a magyarországi családok történetének megírását, s emiatt el is bizonytalanodik,

auspiciis Paulli Principis Eszterházy, Regni Hungariae Palatini concinnatos, suppleve vellet. Ceteroquin, gentem esse vetustissimam, et inde ab Attilae temporibus, continente generationum serie, ad nostram usque aetatem propagatam, Diploma Leopoldi M. Paulo impertitum, loquitur: quorsum lectores dimittimus.” *L. Bél, 1735–1749?* I. 65. Beszéd, hogy tudatosan kikerüli a kérdést. Sopron vármegye leírásában annyival tesz eleget a családtörténet ismertetésének, hogy bemutatja a kismartoni várkastélyban a díszterem falait díszítő legendás „ösgalériát”, illetve közli az 1681. aug. 27-én kelt, Esterházy Pál nádori fizetését részletező királyi oklevelet, amely nagyobb vonalakban szintén tartalmazza a *Trophaeum*ban kiteljesedő családtörténetet (erre az oklevélre utalhatott Pozsony vármegye leírásában). *L. Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása. – Descriptio Comitatus Semproniensis. I–III. A latin szöveget gond. és ford. Déri Balázs (I.), Földváry Miklós (I.), Tóth Gergely (I–III.).* Kiad.: Kincses Katalin Mária. Sopron, 2001–2006. (Sopron város történeti forrásai. C/ sorozat, 2–4. kötet.) II. 57–61. p. (kismartoni kastély), 98–113. p. (oklevél). Bél maga viszont egy szóval sem foglalkozik a nádor által megteremtett elődökkel.

- 18 Az *Adparatus* előszavában a gyászbeszédeket is említi azon források között, amelyeket szeretne kapni tudós olvasóitól. *L. Bél, 1735–1746* I. Praefatio,)(2r. Még I. a 7. jegyzet.
- 19 Így Moson vármegye leírásában a Zichy család történetét jelentős részben egy magyar nyelvű gyászbeszéd alapján mutatja be, amely Zichy István felett hangzott el 1693. ápr. 20-án (A szörnyű halálnak mérgén erőt vett Nyereséges Győzdelemnek palmaia... Nagy-Szombatban, [1693.]). A gyászbeszéd oklevél-idézeteket is tartalmazott (!), amelyeket Bél örömmel használt fel munkájában. *Bél, 1735–1749?* V. 31–32. p. Vas vármegye leírásában Szegedi János magyar nyelvű gyászbeszédét használja Erdődy László Ádám nyitrai püspök életrajzához (*Szegedi János: Aquila magnarum alarum. Nagy-szárnyú saskeselyő... Nagy Szombatban, [1736.].*) *L. Belius, Matthias: Comitatus Castri Ferrei. (Kézirat.) Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (továbbiakban: EFK), Hist. I. s. (továbbiakban: Bél: Comitatus Castri Ferrei), 154–157. p.*
- 20 A fent említett *Imago Heroum* (I. a 14. jegyzet) megvolt a könyvtárában. Bél Mátyás könyvtárának jegyzéke: Libri litterarii varii generis, quae in bibliotheca Matthiae Belii continentur. (Kézirat.) Lelőhelye: Ústredná knižnica Slovenskej Akadémie Vied – Lyceálna knižnica, Fragm. XXV/b. Kiadása: *Tóth, 2006.* 85–126. p. Az *Imago Heroum*-ot I. uo. 120, nr. [495.] A Révayokról szóló, szintén említett munkát (I. a 15. jegyzet) idézi Turóc vármegye leírásában. *L. Bél, 1735–1749?* II. 325. p.
- 21 L. Rajcsányi Ádám levelét Bél Mátyásnak. Nagy-Bilicz (?), 1737. dec. 28. In: *Bél, 1993.* nr. 697. p.

hogy ő is folytassa-e ezirányú kutatásait;²² mindenesetre a későbbi kötetek arról tanúskodnak, hogy ő sem hagyott fel tervével.

Bélnak a *Notitiában* körvonalazódó családtörténeti programja – annak ellenére, hogy ismerte a honi irányzatokat – nem vezethető le valamilyen magyarországi előzményből. Ő nem megrendelésre, valamilyen család megbízásából dolgozott; s bár a legendás ősökkel machináló, költött genealógiákat olykor nem kerülhette meg – a nagyhatalmú Esterházyak *Trophaeumát* veszélyes lett volna kritizálni –, de ahol ez nem járt kockázattal, ott határozottan elutasította. Az utóbbira jó példa a Szunyogh család bemutatása Trencsén vármegye leírásában, ahol említi, hogy egyesek a Bonfininél szereplő, Salamon király emberének mondott *Zunuchust* tartják a család őséneket, ám ő a *Zunuchus-Szunyogh* megfelelést nem érzi biztosnak, és azt is furcsállja, hogy a család Salamon kora után egészen Hunyadi Mátyásig – amely korból már okleveles adat van róluk – „rejtőzködött”, vagyis semmi nyomát nem mutatja létezésének. A velős cáfolat után megjegyzi, hogy sok ilyen bizonytalan és mesés elem van a magyar történelemben, különösen a családok eredete kapcsán: ezért is nehéz annak, aki itthon családtörténeti kutatásra adja a fejét, vagyis – folytatja – „a külföldi nemzeteket utánozva” (*gentium exterarum imitatione*) az egyes családok történetében „szétválasztja a biztost a bizonytalantól”, „leleplezi a meséket”, és teljes családfákat készít.²³ Milyen külföldi mintára gondolt Bél? Az általa körvonalazott, forráskritikán

- 22 „Incident nobis, Optimatum mentio, quos iam fas esset, pro eo, ac singulorum poscunt merita, referre in commentaria nostra. Sed, cum eorum origines, in canam aetatem retrusas, incrementa, atque florem, partim integris voluminibus, explicuerint alii; partim in eo iam sudent, id, ut praestare possint, magna orbis Hungarici expectatione; supersedeamus oportet, labori, ultra, quam sunt destinationis nostrae fines, procururo.” *Bél, 1735–1749?* I. 60. p.
- 23 „Ad gentem Szunyoghiorum quod adinet, inter antiquissimas Hungariae, referri eam oportere, non plane nulli, neque id, sine ratione, existimant, rati, iam tum in rebus Salomonis eius mentionem reperiri. Ac meminit sane, Zunuchii cuiusdam Bonfinius eumque in iis speculatoribus recenset, qui auspiciis Salomonis, Geysae duci, insidiabantur: Petradus, inquit, Zunuchus et Bichas. Non invideremus hanc genti vetustatem, si doceri posset, idem Bonfinio vocabulum Zunuch significavisse, quod nobis hodie Szunyogh: tum, si evinceretur rationibus idoneis, revera, propagasse genus Zunuchum, quod, cum per plura secula latuerit in obscuro, emicuerit postea sub Corvino. Enim vero, cum multa alia, vel incerta, vel adpersa sunt fabulis, in historia Hungarica, tum, familiarum in primis origines: ut laborem sibi conscisceret inexcuperabilem, qui hic, gentium exterarum imitatione, certa discriminare ab incertis, detegere fabulas, et non interrupta serie, inde a primo stipite, per generationum, mutuo se excipientium, gradus, in nostram usque aetatem, matribus, simul adnotatis, unius saltem, alteriusve gentis, tabulas genealogicas, condere susciperet.” *Belius, Matthias: Comitatus Trentsiniensis. (Kézirat.) EFK, Hist. I. xxx. (továbbiakban: Bél: Comitatus Trentsiniensis) 90–91. p.* A délibábos *Zunuchus-Szunyogh* azonosítás nem egyedülálló: a korszakban mások is igyekeztek fellelni őseiket a

alapuló családtörténeti módszer leginkább a XVII. századi francia és különösen a német genealógiai munkákra vonatkozhat,²⁴ már csak azért is, mert a Halléban tanult Bél nyilván az utóbbiakat ismerte leginkább. Főként a pietista Philip Jakob Spener, a német genealógia legfontosabb XVII. századi képviselője – és hazájában a heraldika, mint tudományág megalapítója – jöhet számításba, aki monumentális családtörténeti munkáiban elvetette a mesés hagyományokat, és szigorúan a történeti emlékekre, köztük levéltári adatokra támaszkodva dolgozott.²⁵ Bél Árva vármegye leírásában többször idézi Spener egyik címertani-genealógiai munkáját;²⁶ amikor pedig meg nem valósult családtörténeti művének – amelyről még alább lesz szó – a *Theatrum Nobilitatis Hungaricae* címet adta, alighanem Spener hasonnevű műve (*Theatrum Nobilitatis Europaeae*) járt az eszébe.²⁷ Emellett talán Spener hatására utalhat az is, hogy Bél a genealógiát és a heraldikát együtt kívánta művelni, s a jelesebb családok címereit meg kívánta örökíteni a *Notitiában*.²⁸ Általánosságban még megjegyzendő, hogy Bél családtörténeti gyűjtése alá van rendelve a *Notitia* nagy céljának, vagyis a magyar történelem összetett és sokoldalú feldolgozásának. Többször is hangsúlyozza: a családok múltjával kapcsolatos adatok gyűjtésének célja a „haza történetének

középkori magyar történeti művekben, azaz elsősorban Thuróczy János és Bonfini műveiben. Erre további példákat hoz *Galavics*, 1988. 23. p.

- 24 Vö. *Forst-Battaglia, Otto*: Genealogie. Berlin, 1913. (Grundriss der Geschichtswissenschaft zur Einführung in das Studium der deutschen Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit. Hrg. von Aloys Meister. Reihe I. Abteilung 4a) 2–3; *Henning, Eckart–Ribbe, Wolfgang*: Handbuch der Genealogie. Neustadt an der Aisch, 1972. 8–11. p.
- 25 Vonatkozó művei: *Spener, Philippus Jacobus*: Theatrum nobilitatis Europaeae... Francofurti, 1668. (továbbiakban: *Spener*, 1668.); *Uő*: Illustriores Galliae stirpes... Francofurti ad Moenum, 1689.; *Uő*: Sylloge genealogico-historica... Francofurti ad Moenum, 1677. Ez utóbbi művében tesz csipős megjegyzést – a Habsburgok kapcsán – a mesés genealógiákra: „Familiae origo diu in abdito latuit. Ad Arcam usque Noae et Abrahamidas aliqui ascendere ausi, ludibrio ea vanitate fuere.” L. uo. 1. p. Spener úttörő genealógiai és heraldikai munkásságára l. *Forst de Battaglia, Otto*: Wissenschaftliche Genealogie. Bern, 1948. 190–191. p.; *Wallmann, Johannes*: Philipp Jakob Spener und die Anfänge des Pietismus. Tübingen, 1986. (Beiträge zur historischen Theologie 42.) 86–87. p.
- 26 Spener szóban forgó munkája: *Spener, Philipp Jakob*: Historia insignium illustrium seu operis heraldici pars specialis... Ed. 2. Francofurti ad Moenum, 1717. Bél hivatkozásai: *Belius, Matthias*: Comitatus Arvensis. (Kézirat.) EFK, Hist. I. i. (továbbiakban: *Bél*: Comitatus Arvensis), 56–58. p.
- 27 L. *Spener*, 1668.
- 28 R. Kiss, 1905. 7. p.

megvilágítása”.²⁹ Nyilvánvaló ebből, hogy Bél a genealógiát valóban a történelem „segédtudományaként” kezeli.

Családtörténet a Notitiában

Mint arról fentebb írtunk, eredetileg a vármegyeleírások általános részében, a politikai tagozatban szeretne volna Bél bemutatni az egyes családok leszármazását. Leginkább talán a „mintaleírás”, azaz Pozsony vármegye leírása példázza legjobban az elképzelést: itt a politikai tagozatban hosszú fejezeteken keresztül ismertette a vármegye jeles famíliáit, többet közülük családfával.³⁰ Ám e módszer később változott: Bél a többi vármegyeleírás politikai tagozatában többnyire csak szűkszavú felsorolást adott a vármegyei nemes családokról, ehelyett az egyes településeknél – értelemszerűen az adott család birtokát képező várnál, kastélynál stb. – emlékezett meg róluk. Ebben természetesen közrejátszhatott, hogy Bélnek nem volt mindegyik famíliáról ugyanannyi adata, így egy egységes vármegyei családtörténeti fejezet aránytalanságokat tartalmazott volna. Voltak azonban más okok is, amelyek Bél a koncepció megváltoztatására kényszerítették – ezekről alább bővebben szólnunk.

A *Notitiában* lévő családtörténeti betéteket célszerű két típusra osztani, mégpedig főnemesi, illetve köznemesi családokról szóló családtörténetekre. Az előbbieket többségükben jól kidolgozott, teljes áttekintésre törekvő kis értekezések, amelyekben Bél megemlékezik a familia eredetéről, a nevezetesebb családtagok tetteiről, okleveles és elbeszélő forrásokat egyaránt alkalmaz, és nyomon követi a családnak az ország történetében betöltött szerepét. Ezek a családtörténetek valódi történetírói teljesítmények, különösen a XVIII. századra már kihalt családok történetének megírása, amelyeket Bél szintén nagy erudícióval dolgozott ki. Összesen mintegy 22 főnemes család genealógiáját írta meg: a Balassa, Báthori, Batthyány, Berényi, Czobor, Erdődy, Esterházy, Forgách, Héderváry, Illésházy, Keglevich, Koháry, Kőszegi, Majthényi, Nádasdy, Pálffy, Révay, Szunyogh, Thurzó, divékujfalusi Ujfalussy báró és nemes, valamint az Újlaki és Zichy családokét. Ezek közül nyolc családnak a családfáját is elkészítette a nyomtatott

29 Nimirum, sive ad illustrandam patriae historiam, sive ad ornandum opus nostrum, nihil omnino conferri a nobilitate Hungara, potuisset exoptatus, quam, si suae quisque gentis natales, et huius praeclaros actus, quibus bene, de rege, patria, quin et posteris suis, meriti sunt, nobiscum communicavisset.” *Bél*, 1735–1749? II. 454. p.

30 *Bél*, 1735–1749? I. 60–74. p.

kötetekben: mindegyik a kor színvonalán álló – és a Spener által készíttetekhez hasonló –, a családtagok címeit, olykor tetteiket, házastársukat is tartalmazó tábla (ehhez járul a Keglevichék kéziratos családfája, bár az elég kezdetleges).³¹

Ami a lista „összetételét” illeti, a Bél korában létező családok esetében döntő volt, hogy a tudós milyen kapcsolatokkal rendelkezett. Hogy néhány példát említsünk: a Pálffyokról a pozsonyi Jeszenák Pálon, a család ügyvédjén keresztül szerzett igen sok adatot;³² a ghymeszi Forgách családról családtagok, így János Ádám nógrádi főispán, ill. id. Forgách László gróf bocsátott rendelkezésére okleveleket, és (valószínűleg) családfát;³³ a Zichy családról Zichy Károly, Moson vármegye főispánja, munkásságának támogatója látta el ugyancsak oklevelekkel

31 Főnemesnek tekintetem a bárói, grófi családokat, illetve a középkori családok esetében az országos méltóságokat betöltő familiákat (Héderváry, Kőszegi, Újlaki). Csak azokat a családokat említem, amelyekről Bél érdemleges családtörténetet tudott összeállítani (de legalábbis fontos családtörténeti adatokat, dokumentumokat talált, s azokat megvizsgálta), vagy családfát közölt. *Balassa*: *Bél, 1735–1749?* IV. 42–43. p. (Nógrád vm.), családfá: 130–131. p. között; *Báthori*: *Belius, Matthias*: Comitatus Krasznensis. (Kézirat.) EFK, Hist. I. ff. 21–29, illetve *Uő*: Comitatus Szaboltsensis. (Kézirat.) OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3371., 25–29; *Batthyány*: *Uő*: Comitatus Castri Ferrei, 80–135; *Berényi*: csak családfá: *Bél, 1735–1749?* IV. 98–99. p. között (Nógrád vm.); *Czobor*: *Bél, 1735–1749?* II. 261–262. p. (Pozsony vm.); *Erdődy*: *Bél, 1735–1749?* I. 65–66. p. (Pozsony vm.), családfá: uo. 66–67. p. között, ill. *Uő*: Comitatus Castri Ferrei 135–164. p.; *Esterházy*: *Uő*: Sopron vármegye leírása II. 57–61., 80–117. p. (még I. a 17. jegyzet); *Forgách*: *Bél, 1735–1749?* II. 349–350. p. (Turóc vm.), IV. 383–388. p. (Nyitra vm.), családfá: uo. 382–383. p. között, illetve 768. p. után; *Héderváry*: *Uő*: Historia Comitatus Lauriensis. (Kézirat.) EFK Hist. I. aa. 535–556; *Illésházy*: *Uő*: 1735–1749? I. 67–71. p. (Pozsony vm.), családfá: uo., 70–71. p., ill. *Uő*: Comitatus Trentsiniensis 60–64. p.; *Keglevich*: *Uő*: Historia Comitatus Thornensis. (Kézirat.) EFK Hist. I. sss. 35–38, családfá: 37.; *Koháry*: *Uő*: 1735–1749? IV. 726–729. p. (Hont vm.); *Kőszegi*: *Uő*: Comitatus Castri Ferrei 29–72. p.; *Majthényi*: *Uő*: 1735–1749? IV. 421–424. p. (Nyitra vm.); *Nádasdy*: *Uő*: Comitatus Castri Ferrei 165–216. p.; *Pálffy*: *Uő*: 1735–1749? I. 60–65. p. (Pozsony vm.), családfá: uo. 64–65. p. k.; *Révay*: *Uő*: 1735–1749? II. 309–311., 316–320., 325–328. p. (Turóc vm.), családfá: uo. 310–311. p. között; *Szunyogh*: *Uő*: Comitatus Trentsiniensis 88–92.; *Thurzó*: *Uő*: Comitatus Arvensis 56–129. p. (még I. alább); divékujfalusi *Ujfalussy*: *Bél, 1735–1749?* IV. 435. p. (Nyitra vm.), családfá: uo. 434–435. p. között; *Újlaki*: *Uő*: Comitatus Castri Ferrei 72–80. p.; *Zichy*: *Uő*: 1735–1749? V. 30–38. p. (Moson vm.) (még I. a 19. és 34. jegyzet.)

32 *Bél, 1735–1749?* I. 60. p.

33 „Habemus illud, cum universa, inclutae Forgáchianorum gentis, genealogia, a Comite Ioh. Adamo Forgách, Comitatus Neogradiensis Supremo Comite, et Suae Maiestatis Camerario, nuper fatis functo, nobis communicatum, atque, suo loco, integrum producendum.” *Bél, 1735–1749?* II. 350. p. Még I. uo. IV. 383. p.

és saját készítésű családfával.³⁴ A már kihalt családok esetében a család súlya, országos történelemben játszott szerepe volt a lényeges, vagyis Bél ilyenekre szánt időt (Báthori, Héderváry, Kőszegi, Nádasdy, Thurzó, Újlaki). A kelet-magyarországi, illetve az egykori hódoltság területén lévő vármegyéről Bélnek kevés információja volt, illetve lemaradásban volt az elkészítésükkel,³⁵ ezért az itteni családokról alig tudott hosszabban írni. Erdélyi családokról egyáltalán nem írt, mivel Erdély területe tudvaleg nem képezte a *Notitia* tárgyát.³⁶

A főnemesi családtörténetek közül álljon itt szemléltető példaként a Thurzókról készített értekezés, amelyet Bél Árva vármegye leírásában helyezett el. 74 oldalon ír a családról, többé-kevésbé pontosan követve a familia egyes ágait.³⁷ Forrásait tekintve családi okiratokhoz nem fért hozzá, de beszerzett néhány fontos dokumentumot, például egy rejtélyes, vászonra festett családfát, amely állítása szerint Árva várának egyik ebédlőjében volt, de a várkatonák megrongálták.³⁸ Használta ezenkívül Závodszy Györgynek, Thurzó György és Imre titkárának a naplóját, amelyet ki is adott az *Adparatus*ban; hozzájutott Abrahamides Izsák Thurzó György felett mondott gyászbeszédéhez.³⁹ Merített a Lőcsei Szent Jakab-templomban eltemetett Thurzók epitáfiumaiból, amelyeket korábban a *Prodromus*ban, Szepes vármegye leírásában publikált.⁴⁰ Emellett természetesen nagy mennyiségű elbeszélő kútfőt is felhasznált, köztük sok külföldit – Bélre mindig jellemző, hogy igen nagy tájékozottsággal mozog a külhoni történeti irodalomban. A családtörténetben megfelelő hangsúlyt kapnak

34 „Reliquos tabula exhibet genealogica, ex Comitibus Caroli Zichy, schedis, sua manu exaratis, concinnata.” *Bél, 1735–1749?* V. 33. p.

35 Vö. Tóth, 2007. I. 156–164. p.

36 Uo. I. 57–59. p.

37 L. *Bél*: Comitatus Arvensis 56–129. p.

38 „...ex prisca Thurzonum tabula^{a)} genealogica, quae est in manibus nostris, didicimus...” Majd az o.) jegyzetben: „Tabula ingens, e linteo est, pictoris manu adumbrata, sed quam petulantia militum praesidiariorum foedavit. Nam, in uno coenaculorum arcis pependisse aiunt, qui nos monumento illo, ditarunt.” Uo. 58. p.

39 Závodszy műve: *Závodszy, Georgius*: Diarium rerum per Hungariam, ab anno 1586, usque ad annum 1626. gestarum. In: *Bél, 1735(–1746)* I. 353–380. p. Abrahamides gyászbeszéde: *Abrahamides Hrochotius, Isaacus*: Oratio exequalis, Illustrissimo p. m. Comiti ac Domino, D. Georgio Thurzoni, de Bethlemfalwa... Leutschoviae, 1617.

40 *Bél, 1723*. 89. p. A templom sírfeliratainak modern kritikai közlése, az elhunytak (új kutatásokon alapuló) életrajzi adataival és a róluk szóló irodalommal: *Ludiková, Zuzana–Mikó Árpád–Pálffy Géza*: A lőcsei Szent Jakab-templom reneszánsz és barokk síremlékei, epitáfiumai és halotti címei. In: *Művészettörténeti Értesítő* 55. (2006) 2. sz. 327–410. p.

a Thurzók históriájának legfontosabb vonulatai: a bányavállalkozó Thurzók, a főpap Thurzók, illetve a Magyarországon főhivatalt viselő Thurzók. Egyedül a család evangélikusságáról, az evangélikus egyházhoz fűződő kapcsolatáról nem esik szó – noha az például az evangélikus zsinatot összehívó Thurzó György életrajzához elég fontos lett volna. A hallgatás oka az volt, hogy Bélnek a Magyar Királyi Udvari Kancellária szigorúan megtiltotta, hogy a „vallásügyről” (*negotium religionis*) írjon, ami alatt a protestánsok említését értette.⁴¹

A *Notitiában* lévő köznemesi családtörténetek bizonyos szempontból újdonságok, hiszen korábban nyomtatásban csupán főnemesi genealógiák láttak napvilágot. Ezek azonban jóval rövidebbek a főnemesi családokról szóló részeknél: jobbára a családtól kapott egy-két okirat közlésére szorítkoznak, amelyeket Bél vizsgálatnak vet alá, de folyamatos leszármazást nem tud készíteni; vagy éppen fordítva, kap egy családfát az érintett családtól, de mást nem is tud közölni róluk. Megjegyzendő, hogy néhány (főleg a XVII. században báróságot, grófságot kapott) főnemesi familia története is inkább ebbe a kategóriába tartozik (Berényi, Szunyogh, Ujfalussy családok). Ama köznemesi családok, amelyekről érdemleges adatgyűjtést tudott készíteni, a következők: Beniczky, gersei Pethő, szentmiklósi és óvári Pongrácz, Radvánszky, Rajcsányi (családfával), Reviczky, Sámbockréty, Szulyovszky avagy Sirmiensis, illetve Zerzovay (Farkas) családok.⁴² Itt is nagyon fontos szerepet játszott az ismeretség: Bél iskolai diákjain, pozsonyi ismerősein, illetve evangélikus lelkészekre keresztül kapott információkat.

A köznemesi családtörténetek közül ki lehet emelni a Reviczkyekről írtakat. Az anyagot Bél ismerőse, Reviczky János Ferenc királyi jogügyi aligazgató szolgáltatta számára, akitől több más esetben is segítséget kapott.⁴³ Ennek köszönhetően Bél a család három középkori oklevelét közölte Árva vármegye leírásában (ezek közül egyet nem a családtörténetben, hanem az általános részben), s egy rövid ismertetőt írt a család korabeli helyzetéről, valamint egy nekrológot

az időközben elhunyt Reviczky János Ferencről.⁴⁴ Az oklevélközlésekből, s azok kommentárjaiból kitűnik, mennyire „megbecsülte” ezt a forrástípust, továbbá az is, hogy milyen fejlett kritikai érzékkel kezelte azokat.

Nem meglepő, hogy a köznemesi családok genealógiái alacsonyabb számban vannak, mint a főnemesi családok: nem volt olyan jelentős családi hagyományuk, másrészt Bél is a nagyobb, történelmi szerepet játszó familiákra koncentrált. De a köznemesi családtörténetek alacsony számának volt más oka is. Egyrészt Bél adatgyűjtését rossz szemmel nézte az udvar. Hiába kapott a tudós Czemanka Andrásról egy egész oklevéltárat a turóci nemes családokról – köztük a híres turóci regisztrumot –,⁴⁵ hiába szerzett be Ráday Páltól jelentős mennyiségű adatot a nógrádi familiákról,⁴⁶ hiába készített egy családfákat is tartalmazó okirattárat Torna vármegye leírásához:⁴⁷ a cenzúrát végző Magyar Királyi Udvari Kancellária megtiltotta neki az okiratok közlését, mondván, ezek magánszemélyek jogait sértik.⁴⁸ Ugyancsak a nemességről szóló adatok elhagyására szólította fel a kancellária pl. Pozsony és Somogy vármegye leírásában.⁴⁹ Bécsben alighanem attól tartottak, hogy a kiváltságlevelek közlése, a nemesek regisztrálása jogalapot szolgáltat az illető családoknak birtokjogi perekben, vagy éppen a nemesség megállapításánál, s míg a kisebb közléseket elnézték, az okirattárak összeállítása, vagy nagyobb nemesi „összeírások” közzététele a jelek szerint meghaladta a hivatal tűréshatárát. Bél természetesen engedelmességet, de bízott a jobb időkben: Turóc vármegye leírásában megjegyzi, hogy az itteni nemesi családokról részletes anyag áll a rendelkezésére, de ezt majd egy külön műben, a már említett

41 L. a Magyar Királyi Udvari Kancellária levelét Bél Mátyásnak. Bécs, 1728. márc. 5. In: *Bél*, 1993. nr. 358. A kérdésre legújabbban I. *Tóth*, 2007. I. 69, 137. p.

42 *Beniczky*: *Bél*, 1735–1749? II. 330. p. (Turóc vm.); gersei *Pethő*: *Belius, Matthias*: Comitatus Zempliniensis. (Kézirat.) EFK Hist. I. ffff. 131–133. p.; szentmiklósi és óvári *Pongrácz*: *Uő*: Comitatus Trencsiniensis 84–89. p.; *Radvánszky*: *Bél*, 1735–1749? II. 451–453. p. (Zólyom vm.); *Rajcsányi*: Uo. IV. 452. p. (Nyitra vm.), családfa: uo. 452–453. p. között; *Reviczky*: *Uő*: Comitatus Arvensis 140–146. p.; *Sámbockréty*: *Bél*, 1735–1749? IV. 425–426. p. (Nyitra vm.); *Szulyovszky* avagy *Sirmiensis*: *Uő*: Comitatus Trencsiniensis 110–112. p.; *Zerzovay (Farkas)*: *Bél*, 1735–1749? II. 232–233. p. (Pozsony vm.)

43 Személyére és a Bélnek nyújtott segítségére I. *Tóth*, 2007. I. 91–93. p.

44 *Bél*, Comitatus Arvensis 30–31, 140–146. p.

45 *Tóth*, 2007. II. 39–40. p.

46 Uo. II. 79–80. p.

47 Uo. II. 254–255. p.

48 L. a Magyar Királyi Udvari Kancellária levelét Bél Mátyásnak. Bécs, 1732. november 10. In: *Bél*, 1993, nr. 471. (Turóc és Torna vármegye leírása ügyében.) Még I. *Tóth*, 2007. II. 41., 254–255. p. Nógrád leírásából Bél kancelláriai felszólítás nélkül kivette a nemesek katalógusát, valószínűleg okulva az eddigi kudarcokból. Ekkor már más tervei voltak a családtörténeti adataival, külön akarta őket megjelentetni (még I. alább). L. uo. II. 81. p.

49 L. a Magyar Királyi Udvari Kancellária leveleit Bél Mátyásnak. Bécs, 1733. dec. 14. (Pozsony vármegye leírása kapcsán), 1736. ápr. 27. (Somogy vármegye leírása kapcsán). In: *Bél*, 1993. nr. 507., 605. p.

Theatrum Nobilitatis Hungaricae „előfutárában” (*prodromus*) fogja közzétenni, vagyis egy tisztán genealógiai munka kiadását tervezte.⁵⁰

A kancellária mellett a leírások ellenőrzését végző vármegyék ugyancsak nehezményezték Bél leírásaiban a nemességre vonatkozó adatokat, különösen, hogy Bél a korabeli birtokviszonyokat is rögzítette; ezért szó sem lehetett arról, hogy – amint azt a pozsonyi tudós remélte – oklevelekkel gazdagítják a művét, sőt, inkább elzárkóztak annak jóváhagyásától, vagy kijelentették, hogy azt nem lehet ellenük felhasználni.⁵¹ Bél országos adatgyűjtéséről tehát hamar kiderült, hogy illúzió, hiszen a birtokjogokat bizonyító okiratok „kitergetése” az udvar és a nemesség alapvető érdekeit sértette (ezért is siránkozik Bél gyakran a „fösvény levéltárak” miatt).⁵² Így azonban genealógiai kutatásai is csak töredékesek maradtak, miként egész műve.

Bél genealógiai kutatásainak utóélete

A *Notitia* családtörténeti részei nem maradtak visszhang nélkül a későbbi magyar genealógiai kutatásban. Elsőként Bél egyik tanítványa, Radvánszky László követte mesterét, amikor megírta családjának történetét.⁵³ Munkájának már az első sorában Bélre – illetve annak a Radvánszkyak eredetéről szóló véleményére – hivatkozik, s a következő lapokon is egyértelműen egykori tanárát, illetve annak genealógiai elveit tekinti mintának, mivel hangsúlyozza, hogy okleveles források

50 „Habemus earum catalogum, multis diplomatibus, delineatis singularum insignibus, et genealogiis designatis, instructum, quem, si Deus voluerit, et vixerimus, in *Prodomo Theatri Nobilitatis Hungaricae*, edemus.” *Bél, 1735–1749?* II. 315. p.

51 Számos példával: *Tóth Gergely*: Bél Mátyás Sáros vármegyéről. A leírás keletkezése és vármegyei fogadtatása. In: *Gesta* 6. (2006) 2. sz. 30–49. p., különösen 38–41. p. Még I. *Tóth*, 2007. I. 146–147. p.

52 Így pl. Pozsony vármegye leírásában: „Id [vagyis a családtörténeti kutatás sikere – megj. tölem, T. G.] vero, tunc fore confido, quando reclusis avaris illis scriniis, quibus, maiorum praeclare gesta, ceu edaci quodam sepulchro, conduntur, in vitam revocabimus mortuos.” *Bél, 1735–1749?* I. 74. p.

53 Személyére I. R. Kiss, 1905., *Tóth*, 2007. I. 104. p., illetve *Tóth Gergely*: Bél Mátyás pozsonyi tanítványai. A pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvének vonatkozó részei Bél és utódai megjegyzéseivel. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Felelős szerk.: Kerekes Dóra*. Bp., 2007. 179–208. p., itt: 191–192., 200. p. Családtörténeti munkájának fordításban való kiadása: *Radvánszky*, 1905. (Ugyanitt további adatok életéről: 50–52. p.) A műre még I. *Maliniak, Pavol*: Béla Radvánszky (1849–1906) a jeho bádateľské aktivity v oblasti rodových dejín. In: *Šišmiš*, 2007. 35–40. p. (a továbbiakban: *Maliniak*, 2007.), itt: 39. p.

alapján írja meg munkáját, továbbá „mesének” tartja az 500 évnél messzebbre nyúló családfákat.⁵⁴ Bél egyébként maga is biztatta tanítványát a családtörténet elkészítésére.⁵⁵

Wagner Károly, a neves történész sok tekintetben szintén Bél nyomdokain járt: a *Notitia*-ban megkezdett országleírást akarta folytatni.⁵⁶ A genealógiai kutatások, vagy általában az egyes családokra vonatkozó adatok tekintetében viszont óvatosabb volt, mint nagy elődje. Egyik levelében azt írja: leírást akar készíteni a „Tiszán inneni Magyarországról”, ahogyan azt Bél megírta a Dunán inneniről, de el kívánja hagyni azokat a részeket, „amelyeket ő [Bél] unos-untig sűrűn ismételt, s azokat a családok jogaira lehet vonatkoztatni”, mivel, mint írja, „ezért Bélt sok nemes kárhoztatta”.⁵⁷ Egyértelmű, hogy Wagner a birtokjogok, kiváltságlevelek közlésére gondolt, illetve arra, hogy Bél az egyes települések ismertetésekor feltüntette a birtokost is – ezért kapott sok támadást a korabeli nemességtől. Bizonyára ebből okulva korlátozta Wagner családtörténeti kutatásait a már kihalt nemesi családokra, mind a Szepes vármegyével foglalkozó *Analecta*-ban, mind pedig genealógiai gyűjteményében, a *Collectanea*-ban.⁵⁸ Lehotzky András, a

54 *Radvánszky*, 1905. 14–16. p.

55 L. Bél Mátyás levelét Radvánszky Lászlónak. Pozsony, 1724. febr. 2. In: *Bél*, 1993. nr. 209. Még I. R. Kiss, 1905. 7. p.; *Maliniak*, 2007. 39. p.

56 Személyére – és Bél munkásságához való kapcsolódására – jó összefoglalás: *Hölvényi György*: Wagner Károly és a Bél-iskola. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei V. Bp.*, 1971. 329–350. p. (a továbbiakban: *Hölvényi*, 1971.); Wagner családtörténeti kutatásait elemzi (különösen a Szapolyai és Thurzó családok genealógiájáról írtakat): *Malovecká, Milota*: Príspevok Karola Wagnera ku genealogickému výskumu na Slovensku. In: *Šišmiš*, 2007. 9–16. p.; Wagner Bélhez való viszonyáról: uo. 9. p.

57 A levelet Hölvényi György fordításából idéztük. L. *Hölvényi*, 1971. 331–332. p.

58 Wagner az *Analecta* vonatkozó negyedik kötetében már a címben jelzi – az *olim* szóval – a kutatás „leszükkítését”: *Wagner, Carolus*: *Analecta Scepussii sacri et profani. Pars IV. complectens genealogiam illustrium familiarum, quae olim in Scepusio floruerunt. Posonii et Cassoviae, 1778.* Wagner a kötet előszavában nem túl elegáns módon tér ki az – önmagának feltett – kérdés elől, miszerint miért csak kihalt családokkal foglalkozik: „Causa, cur id fecerim? non una est: potissima, quod ita placuit; caetera hic adferre nihil adtinet.” L. uo. Praefatio. Ez a látványos titkolózás csak még inkább kiemeli a problémát, vagyis azt, hogy a még virágzó családok genealógiája a korszakban kényes téma. A *Collectanea* címében szintén hangsúlyozza, hogy csak a kihalt családokról ír: *Wagner, Carolus*: *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae iam interciderunt. Ex ms. potissimum eruit, et scutis gentilitiis auxit Carolus Wagner... Decas I–IV. Posonii, Pestini et Lipsiae, 1802.*

Stemmatographia című, két kötetes családtörténeti lexikon elkészítője⁵⁹ ugyancsak jól ismerte Bél munkásságát: a második kötet bevezetőjében rámutatott, hogy Bél is „hasonlót kísérelt meg”, mint ő.⁶⁰ Elődje eredményeit alaposan kiaknázták: Bél családtörténeti vonatkozású adatait láthatóan nagy szorgalommal jegyeztelte ki a *Notitiából*, s mindig lelkiismeretesen hivatkozott rá.⁶¹ Lehotzky egyébként mintha szintén tanult volna a pozsonyi tudós kudarcából: bár a saját korában élő családokkal is foglalkozott, soha nem írta, hogy az egyes családok milyen birtokokkal rendelkeztek.

Nagy Iván alapvető genealógiai munkájának előszavában már nem említi Bél Mátyást azok között, akik Magyarországon korábban genealógiával foglalkoztak, csupán Lehotzkyt, és más későbbi szerzőket. Ám a jelek szerint sokszor forgatta a *Notitiát*, azaz a *Notitia* nyomtatott kötetét. Ötvenhatszor hivatkozik Bél Mátyás nagy művére,⁶² s e hivatkozások jelentős részét nem Lehotzkytól vette

59 Művének két kötete: *Lehotzky, Andreas: Stemmatographia nobilium Familiarum Regni Hungariae; praemissa est series chronologica quatuor Statuum et Ordinum e diplomatibus eruta. I. Regni Hungariae et Partium eidem annexarum quatuor status et ordines, serie chronologica, e diplomatibus deducti, et historico-politicis notationibus illustrati. Pars I. Posonii, 1796; [Uő:] I. Regni Hungariae et Partium eidem annexarum statuum et ordinum seu Nobilium Familiarum Stemmatographia intersertis accessorie notationibus de antiquis populis Hungariae oras incolentibus. Pars II. Posonii, 1798. (továbbiakban: *Lehotzky, 1798.*)*

60 „Reflectere velint [sc. Lectores – megj. tőlem, T. G.] ad difficultatem laboris, quo alios hactenus deterritos dixit, et praedixit nobiscum eam expertus Cl. Belius, qui postquam similia in Notitia Historiae (!) suae coepisset; Tomo I. pag. 59 et 61. scribit: *Hungaricarum Familiarum origines, in canam aetatem retrusas, incrementa, item et florem, alii explicare susceperunt* (Consil. Adamum Rajcsányi intellexisse videtur) *dubito, an sit gens, rebus praeclare gestis illustrior, ut proinde laborem sibi conflaturus sit propemodum inexistibilem, qui commentarium genealogicum supplere vellet, id tamen ut fiat, una nobiscum optat orbis eruditus.*” *Lehotzky, 1798. Lectori!*,)(r–v. Vö. a 17. jegyzettel. Mint látható, Lehotzky is Rajcsányit gyanítja a Bél által emlegetett kortárs genealógus mögött.

61 Kötet- és oldalszám szerint hivatkozik a *Notitiára*, de Bél más műveire, így a *Prodromus*-ra és az *Adparatus*-ra is. L. *Lehotzky, 1798. 5., 13–15., 21., 23., 42., 46–49., 53., 61., 66., 67., 70. p. stb.*

62 *Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1865. I. 9. p. (Agócsy), I. 116. p. (Balassa), I. 177. p. (Baracska), I. 209. p. (Bartakovics), I. 295. p. (Beniczky), II. 16., 20., 25. p. (Berényi), II. 174. p. (Bory), II. 265. p. (Burgstaller), III. 111. p. (Csató), III. 206. p. (Czobor), III. 403. p. (Homonnai Drugeth), IV. 4. p. (Ebeczky), IV. 24. p. (Elefánty), IV. 198. p. (ghymesi Forgách), V. 373. p. (Justh), VI. 288. p. (Koháry), VII. 106. p. (Liberchey), VII. 262. p. (Majthényi), VII. 576. p. (Mósz), VIII. 205. p. (Okolicsányi), VIII. 308. p. (Oudaille), VIII. 317. p. (Örtl), IX. 35., 37. p. (Pálffy), IX. 225. p. (Peregi), IX. 590., 593. p. (Rajcsányi), IX. 611. p. (Rakovszky), IX. 658. p. (Rattkay), IX. 690.², 691. p. (Révay), X. 87. p. (Schindler), X. 123. p. (Segner), X. 241. p. (Skaricza), X. 327. p. (Spáczay), X. 354. p. (Sréter), XI. 57.². p. (Tarnóczy), XI. 171.³. p. (Thólt), XI. 175.². p. (Thomka), XI. 210. p. (Thurzó),*

át, hanem önálló kutatás során találta meg – amelyeket pedig Lehotzkytól vett, azok esetében is szinte mindig megnézte a *Notitia* vonatkozó helyét, s onnan olyan adatokat épített bele munkájába, amelyek Lehotzkytól nincsenek meg. Érdemes megvizsgálni, hogy Nagy Iván milyen típusú információkat vett át a *Notitiából*. A XIX. századi genealógus természetesen figyelembe vette a Bélnél olvasható kidolgozott családfákat, illetve jelentősebb családtörténeti gyűjtéseket (Balassa, Beniczky, Berényi, Czobor, Pálffy, Rajcsányi, Révay, Ujfalussy, Zichy család).⁶³ De legalább ilyen fontosak voltak számára az egyes települések birtokosaira, birtokviszonyaira vonatkozó adatok a *Notitiában*, amelyek több családfa elkészítéséhez is nagy segítséget jelentettek (Csató, Elefánty, Koháry, Okolicsányi, Oudaille, Rakovszky, Tapjay, Tarnóczy, Thólt, Thomka, Velics, Waltherr, Zorkóczy). Nagy Iván emellett hasznosította a Bél által összeállított tisztviselői archontológiák – pl. kamarai tisztviselői, fő- és alispáni, illetve egyházi archontológiák stb. – névsorait (Bartakovics, Ebeczky, ghymesi Forgách, Inkey, Justh, Liberchey, Majthényi, Rattkay, Várady), továbbá beledolgozta művébe a Bél által említett jelentős polgárcsaládokat is (Burgstaller, Mósz, Örtl, Schindler, Segner, Skaricza). Végül Nagy Iván a *Notitia* történeti részeit is tanulmányozta, s azokban is talált olyasmiket, amelyek újdonságul szolgáltak számára (Agócsy, Bory, Homonnai Drugeth, Tárkány).⁶⁴

Tehát Nagy Iván már nem tekinti Bél Mátyást az elődjének – ahogyan azt Wagner és később Lehotzky tette –, a pozsonyi polihisztor céltudatos családtörténeti kutatásai számára már távoliak, nem bírnak jelentőséggel, műve inkább gazdag és kiaknázendő adattár. A XVIII. században, majd a XIX. század első felében több olyan munka született, amelyek már kizárólagosan a genealógia műfajába tartoztak (így éppen Wagner és Lehotzky művei), míg a *Notitia* túlságosan sokrétű volt, s a benne kidolgozott családtörténetek Nagy Iván szemében már talán esetlegesnek, „ötletszerűnek” tűnhettek, vagyis ő már nem érzékelte Bél tudatosságát, amit Wagner és különösen Lehotzky még pontosan látott. Gyanúnk szerint a jeles XIX. századi genealógus „hallgatása” okozta, hogy a családtörténet mint tudományág historiográfiájából eltűnt Bél neve. Másrészt azonban Lehotzky mellett Nagy Iván érdeme, hogy a *Notitiában* (illetve annak kinyomtatott kötetében) lévő családtörténetek és családtörténeti vonatkozású adatok jelentős része beépült a honi genealógiai kutatásokba.

XI. 374. p. (Ujfalussy), XI. 431. p. (Tárkány), XII. 44. p. (Várady), XII. 30. p. (Waltherr), XII. 133. p. (Velics), XII. 368. p. (Zichy), XII. 431.². p. (Zorkóczy), XIII. 290. p. (Inkey)

63 Erre és a többire is l. az előző jegyzetet.

64 További adatok: esetleg kéziratban lévő vármegyeleírásból vette: Baracska, Spáczay; nem világos, hogy a *Notitiából* honnan vette: Sréter; Bél egyéb munkájából (Adparatus): Thurzó.